

Matuska Márton*

Dokumentumpótlás egy üres iratgyűjtőbe

A Vajdasági Levéltárban nincs meg az Újvidéken lemészárolt magyarok névsora!

Mezei Zsuzsától, a Vajdasági Levéltár levéltárosától tudjuk, hogy az Újvidéken lemészárolt áldozatok névsora nincs meg az archívumban. Ő 2009-ben, első magyar kutatóként szabadult be a levéltárnak abba a rejtett részébe, amelyben a negyvennégy-negyvenötös vérengzések dokumentumait őrizgették hétpecsés titokként. Meglepetten tapasztalta, hogy milyen sok adatot talált. Aztán feltűnt neki, hogy az Újvidékre vonatkozók szinte teljes egészében hiányoznak. Nosza, keresték Belgrádban. Ahelyett, hogy rájuk akadtak volna, kiderült, hogy ott a belgrádi adatok sincsenek meg, de a nišiek sem. Csak találgathatjuk, vajon miért éppen e három városé hiányzik. S reménykedünk, hogy valahonnan majd csak előkerülnek. Mert kell, hogy legyenek.

Egyébként előkerült már sok értékes dokumentum. Többek között az a falragasz, amelyről említést tett már a kilencvenes években Dr. Mészáros Sándor és Dr. Csehák Kálmán, a két megboldogult vajdasági történészünk, levéltári kutatónk, akik – különböző alkalmakkor – belekukkantottak a levéltár régebbi igazgatójának a szobájában őrzött pánccélszekrénybe és ott látták. Ezen azt tette közzé a még szinte csak formálódó helyi és országos hatóság, hogy „A Katonai Igazgatás Bácskai és Baranyai Kerületében Illetékes Hadbíróóság 1944. október 29-ei keltezésű ítéletével halálra ítélte 250 magyar nemzetiségű gonosztevőt, akik a megszállás három éve folyamán részt vettek a megszállók által a szerb és más szláv nemzetiségű lakosok elleni mészárlásban és terrorcselekményekben. A halálos ítéletek golyó által végre lettek hajtva. Halál a fasizmusra – Szabadság a népnek! Újvidék, 1944. október 30-án.”

Árulkodó szöveg!

A partizán fegyveresek október 23-án, tehát öt vagy hat nappal az ítélet végrehajtása előtt érkeztek a városba. A hirdetményből ugyanis nem derül ki, mely napon hajtották végre az ítéletet, október 29-én vagy

---

* Matuska Márton, nyugalmazott újságíró, Magyar Szó, publicista, Újvidék

30-án. Ez alatt az öt vagy hat nap alatt a bíróság mérlegelte 250 magyar polgár magatartását, megállapította, hogy bűnösök, kiszabta rájuk a halálos ítéletet és ezt végre is hajtotta rajtuk. Statáriális ítélezés volt. Bizonyítási eljárás, védekezési lehetőség, fellebbezésnek helye nem volt. Ugyanolyan eljárás volt, mint amilyen bő két és fél évvel ezt megelőzően lezajlott már a városban, s amelyet újvidéki razzia néven ismerünk.

1944. október 23-án elkezdődött a második újvidéki razzia.

Más szempontból is árulkodó a falragasz szövege. Az áll ugyanis rajta, hogy a – név szerint nem is említett kivégzettek – szerb és más szláv nemzetiségűek ellen követték el a terhükre rótt cselekményt. A falragasz írói elfelejtették megemlíteni a zsidókat, pedig Újvidéken közülük többen estek áldozatul.

Saját kutatás alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a területileg és időben ugyancsak kiterjedt délvidéki razzia egyik legnagyobb tömeget érintő színhelye éppen Újvidék volt. Emberek százainak, esetleg ezreinek a vesztőhelye. Már a kilencvenes évek elején végzett első nyilvános kutatások idején több tanú állította, hogy nyomban a titói fegyveresek megérkezése után a partizánok a város magyarlakta részein házról-házra járva gyűjtötték be a magyar lakosokat, de az utcákon járőröző fegyveresek is, a ritka járókelők igazoltatása során sok magyar polgárt begyűjtöttek és többségüket a folyamórség kaszárnyájába terelték, de a város különböző részein létrehozott OZNA központ vagy kirendeltség épületébe, általában a pincéjébe is. Közülük sokan eltűntek. Mind ez ideig kevés szó esett arról, hogy a befogottak között igen sok volt a nem újvidéki illetőségű személy. Ennek több oka volt. Az egyik, hogy a szerémségi oldalról igen sokan szöktek át a bácskaira, elsősorban éppen Újvidékre. Szerémség ugyanis már nem tartozott a visszacsatolt területhez, hanem a Zimonyig terjedő Horvát Független Államhoz. Ott pedig kíméletlen véres csata dúlt a partizánok és a csetnikek, a partizánok és a domobránok, a kommunisták és az usztasák, illetve a csetnikek és a domobránok között. Ezek mind elvárták, hogy az ottani kisebbségiek az ő oldalukra álljanak. Nekik azonban erre semmi okuk, kedvük még anynyi sem volt, ezért a magyar nemzetiségűek átjöttek a Dunán és már Magyarország területén voltak, a magyar hatóságok pedig menedéket adtak nekik. Az 1944 októberében bekövetkezett fordulat idején a Bácskából még nem siettek vissza a Szerémségbe, hiszen ott csak ekkor kezdődött igazán a haddelhadd, az emberveszteség tekintetében kiemelkedő

szerémségi csata. Az Újvidéken, illetve a Bácskában eltűnt szerémségi magyarokat senki sem tartotta számon, senki sem kereste, hiszen mire a front átvonult szülőföldjük felett, több hónap is elmúlt.

Újvidéken sok, másfajta idegen is megfordult: szökött honvédek és német katonák, menekülő polgári lakosok, akik idáig eljutottak, de innen nem volt alkalmuk tovább menni és hasonlók. Ezek mind gyanúsaknak minősültek a gyakori utcai igazoltatások során, egyszerű volt őket összeszedni és eltüntetni. A sok-sok adatközlőtől származó jegyzet, a tőlük kapott személyes dokumentum dagasztotta, egyre csak dagasztotta az újvidéki adatokat tartalmazó iratgyűjtőt, amelynek súlya mára eléri a két és egynegyed kilogrammot. Az egyik legvaskosabb lett a mintegy százharminc, a helységenkénti adatokat tartalmazók közül. Szám szerint 115 dokumentumot tartalmaz, immár közel huszonegy év hozadékát.

Az irattartóban az egyedi okmányokon kívül van hat algyűjtő, ezek az alábbiak.

Az újvidéki Futaki úti temetőben 1990. óta tartott megemlékezésért vívott küzdelem története. Ennek tartalmát jórészt a Lisje nevű, a temetőket is kezelő közvállalat által összegyűjtött dokumentumok képezik. A városi elöljáróság meghagyására gyűjtötték össze, mivel a megemlékezéseket szervező bizottságunk folyamatosan követelte mind a megemlékezés törvényesítését, mind pedig méltó emlékmű emelésének engedélyezését. A csomag tartalmából egyértelműen az következik, hogy Újvidék városában, azon a helyen nem lehet sem emlékezni, még kevésbé emlékművet építeni. A város ugyanis sosem adott hivatalosan engedélyt az általában november elseje táján szervezett megemlékezés színhelyének méltó megjelölésére, legfeljebb elnézte, esetleg megbízottja még részt is vett rajta. Papp Ferenc azonban – aki a legelső megemlékezést is szervezte még 1990-ben –, és segítő társai, később a négytagú szervező bizottság támogatásával – kitartóan buzgólkodott, hogy halottak napja táján mindig legyen megemlékezés a temetőben. Egyszer – 2003-ban – meg is írta az addigi megemlékezések történetét. Ebben megemlíti, hogy az első rendezvény előtt a helyszín városi szemétlérakat volt, ezt el kellett takarítani. A szemét és a gyomok alól előkerültek az itt levő első világháborús katonatemető síremlékei, ezeket halomba hordtuk s mellettük állítottunk fel kis keresztet a valamikori katonasírokra utalva velük, és egy nagyot, a legyilkolt magyarok emlékére. A keresztet az első tizenkét évben rendre eltűntek. Ettől kezdve, a tizenharmadik

nagy kereszt megmaradt, a kicsik azonban azóta is mindig eltűnnek. Legutóbb 2008-ban állítottuk fel őket, ezek is eltűntek, de később megtaláltuk őket az egyik pravoszláv temető sarkában halomra dobálva. A várostól kértük a visszaszolgáltatásukat, de eredménytelenül. Idő múltával Papp Ferenc felkereste Makovecz Imre műépítész és megkérte, tervezzen méltó emlékművet a magyar áldozatoknak Újvidékre. A terv el is készült, azóta is várjuk az alkalmat, hogy felépítsük. Mivel erre akkoriban nem sok reményünk volt, 2001-ben megszövegeztünk egy emlékmű-alapító oklevelet, azt a helyszínen beástuk a földbe. Hátha kinő belőle a Makovecz emléktorony.

A másik algyűjtő Dobi Kálmán budapesti születésű hentesmester dokumentumait és özvegye, Bozsics Jolán nyilatkozatát tartalmazza. Dobi nem a Bácska visszavétele után került Újvidékre, hanem jóval korábban, mert 1932-ben Kamenicán házasságot kötött élete párjával. A mesternek igen nagy vágóhídja és üzlete volt a strand közelében, az akkori – 1941 és 1944 közötti – Huba utca 11 szám alatt. Több tucat alkalmazottal dolgozott, a hadseregnek is szállított. Nyilván ez, és a viszonylag gazdag mivolta szolgáltatott okot a likvidálására. November 2-án vitték el a saját, akkor már fegyveres partizánként hozzá érkező inasai. Egy, az 1949-ben lefolytatott holtta nyilvánítási eljárásban bemutatott dokumentum azt tartalmazza, hogy a háború idején, ha volt nála elég húsárú, akkor mindenkinek adott válogatás nélkül. Alkalmazottai között is voltak szerbek, többek között az említett két inasa, akikkel néhány héttel elhurcolása előtt komoly konfliktusa támadt. Az inasokat ugyanis lopáson kapta. Nagy tételben vitték tőle az árut, s emiatt megverte őket. Akkor még nem tudta, hogy nem maguknak, hanem a közelben várakozó partizánoknak szánták a kiszemelt árut. Soha sem derült ki, hova tűnt a mester, de a holtta nyilvánítás dokumentumai között egy olyan is van, amely azt tartalmazza, hogy „a mi katonáink elvitték” és többé nem került elő. Eltűnése után nyomban mindenüket elkobozták, mint az özvegye közölte, tizennyolc szekéren vitték el a ház és az üzlet berendezését. Az özvegynek és családjának lakójogot hagytak az épület egyik részében.

A harmadik aktacsomó anyagai a ferences rendház két likvidált szerzetesének ügyére vonatkoznak. Az egyik a pécsi születésű Körösztös Krizosztóm házfőnök, tábori lelkész volt, aki megjárta a keleti frontot, ahonnan megromlott egészségi állapotban került vissza. A társa pedig a

Hajdúszoboszlóról ide került Kovács Kristóf. Akkor vitték el őket, amikor a fegyveresek az utcában (Dusán cár, akkor Gömbös Gyula utca) házról házra járva szedték össze a magyarokat. Leterelve őket is a ház többi népével a rendház emeletes épületéből, az egyik fegyveres közölte a szemmel láthatóan nagybeteg házfőnökkel, hogy te öreg visszamehetsz, mire ő azt válaszolta, csak akkor mehet vissza, ha a többiek is vele mehetnek. Maradt hát ő is. A folyamórségre vitték őket, de egy adatközlő szerint Krizosztómmal esetleg a Futaki úti kaszárnyában végeztek, és ott is ásták el, mert a csuháját ott később megtalálták. Kristófot a folyamórségről sokakkal együtt gyalogmenetben áthajtották a szerémségi oldalra és ott megindultak Belgrád felé. Indiáig jutottak el, de Kristóf testvért már útközben agyonkínózták, szinte félholt állapotában azért még lelőtték és a faluban, egyes közlések szerint a községháza trágya-dombjába ásták el. Mindkét barát boldoggá avatási eljárása megindult 2010-ben. Elveszett velük egy harmadik, Weidner nevű kapucinus rendbéli szerzetes is, akiről csak annyit tudni, hogy svájci illetőségű volt. Mihály atya, az egyetlen túlélő közölte, hogy erről a társukról az egyik partizán nyomban levette a jó meleg ruháját és csizmáját.

A negyedik iratcsomag a néhai Hegyi József újvidéki nyomozóra vonatkozó dokumentumokat tartalmazza. Ez két nyilatkozatot jelent és a később, az 1945 júniusában lefolytatott büntető eljárásról, valamint a kiszabott halálbüntetés végrehajtásáról tudósító korabeli újságkivágásokat. Tömören összefoglalva: Hegyi elkötelezett antibolsevista volt, a szolgálati feladatába tartozott a kommunisták munkájának, majd még inkább a terrorista jellegű tevékenységének a felderítése. Az első újvidéki razziaát megelőző időben is szolgálatban volt, sok kommunistáról szerzett fontos értesüléseket a királyi Jugoszlávia idején begyűjtött dokumentumokból. Miután látta, hogy a razzia az eredeti feladat – nevezetesen a kommunisták cselekményének akadályozása – végzése helyett ártatlan szerb és zsidó lakosok felelőtlen mészárlása folyik a városban, a lakására üldözöttek tömegét mentette. Lánya és egy, a nyilatkozat adása idején is Újvidéken élő tanú közlése szerint a lakásban annyi elrejtett ember volt, amennyi csak elfért. Magyarország német megszállásakor már Budapestre volt helyezve, de irodát tartott Újvidéken. A németek ezt feltörték és az ott talált okmányokat elvitték. A család ekkoriban költözött föl Budapestre. Buda ostromának idején már a szovjet kézen lévő Pesten laktak, a Parlament tőszomszédságában. Innen karácsony táján

eltűnt. A lakásukból lehívták az utcára. Azt hitték, nyomban visszatérhet, de az utcán betuszkolták egy autóba. Csak hónapokkal később tudták meg övéi, hogy Újvidékre hozták, majd negyvenöt elején itt lezajlott ellene a per és kivégezték. Amikor Pesten eltűnt, családja gyalog megindult Újvidékre, mert a feleségével megbeszélte, hogy ha neki valami baja lesz, akkor okvetlenül Újvidékre kell menniük, mert ő itt sokakkal jót tett, az életüket megmentette, s azok mind fogadkoztak, hogy ha bármi baja támad, ők meg fogják védeni, tehát bajban csak Újvidékre kell jönni. Antibolsevista tettei miatt azonban ez lehetetlen volt. Az utána ide érkező családját is csak úgy mentették meg befolyásos ismerősök, hogy a lehető legkíméletesebb módon kitoloncolták Magyarországra.

Az ötödik csomag az Ausztráliában 2010 decemberében elhunyt, újvidéki születésű Nagy Lászlótól származó iratgyűjtő. Ő Sydneyben nyilatkozott és onnan küldte el a rendelkezésre álló egyéb anyagokat. Mind arra vonatkoznak, ki volt Nagy Győző, az édesapja és hogyan teték el láb alól. Az I. világháborút megjárt honvéd főhadnagy Nagy Győző Újvidékre visszatérve gyors karriert futott be, noha villamosmérnöki végzettsége ellenére nem tudott munkát találni. Kereskedősegédként kezdte, de hamarosan bankár, bankigazgató lett. Ő volt az újvidéki római katolikus egyház pénzügyi szakértője. Neki köszönhető elsősorban, hogy a mai Templomudvarban (Szerbül: Katolička porta) fölépült a Vatikán néven ismert luxus bérpalota (elkobozták), a plébánia mellett a Beltéri Katolikus Kör otthona (elkobozták), a Vasember néven ismert sarki épület (elkobozták), ő törődött azzal, hogy a mai zeneiskolában működő magyar iskola kiadásaira legyen fedezet (elkobozták, egyedüli ingatlan vagyoneként visszaadták az egyháznak), hogy Fáth Ferenc, a katolikus egyház plébánosa segítségével alapított Délbácska napilap (később Reggeli Újság) megjelenhetett, elvállalta a kiadóhivatal vezetését. Negyven januárjában jeges árvíz romba döntötte szinte az egész Telep városrészt, amelyet majdnem kizárólag szegény magyarok lakták. Nagy Győző házépítő szövetkezetet alapított és rövid egy év leforgása alatt újjáépült a Telep. Negyvenötben – sok mással együtt – kiadták Jugoszláviának, bíróság elé állították és kivégezték.

A hatodik csomagot a szintén kivégzett Dornstedter Jakabra vonatkozó iratok képezik. Ez a német származású, elmagyarosodott vállalkozó volt a bérlője a Templom udvar és a Mária Neve templom, valamint a mai Njegoš – 1941–44 között Gróf Andrássy Gyula – utca sarkán

álló, Vasember nevű épület földszintje tetemes részének, amelyben a róla elnevezett cukrászdát működtette a második világháború végéig, amikor – a tulajdonos legyilkolása után – teljes vagyonával együtt ezt is elkobozták. A cukrászda azóta is működik, nevének változása szinte szimbolizálja a város felett átdübörgő politikai változásokat. A Tito által létrehozott állam kezdetén az ebül szerzett állami vagyon nem viselhette többé a volt tulajdonos nevét, Moszkva néven működött 1948-ig, amikor is Tito és Sztálin viszálya kitörése után Zágrábra változtatták azt. Ezen a cégneven működött 1991-ig, amikor újabb politikai válság szakadt az országra, s emiatt a meg kellett változtatni. Milošević abban az időben görögországi és ciprusi bankokba menekített sok milliárd dollár értékű gyanús eredetű pénzt és egyebeket, ennek következtében pusztibarátság alakult ki a két állam között, ennek következtében lett a cukrászdából Atina (Athén). Egyelőre még mai is ezen a néven működik. A cukrászt 1944. november elején elvitték otthonról és többé nem került haza. A család közvetett úton tudomást szerzett a legyilkolásáról, majd hivatalosan értesítették őket a vagyon elkobozásáról.

Ezek a több részből álló fontosabb dokumentumok az iratgyűjtőben. Vannak azonban egyedi darabok is. Ebből van a legtöbb. Ilyenek:

- A katonatemetőben, ahol a lemészároltakra emlékeznek az újvidékiek, egy tábornok is van eltemetve, neve Rátai vagy Rétyay Oszkár.
- Stevan Vrbaški, volt városelnök 1997-ben részvétlétárviratban fejezte ki együttérzését a gyászszertartáson résztvevőkkel.
- Istók Miklós áldozatról van egy bizonylat, amelyben – jóval a halála után – értesítik, hogy rajta van a választók névjegyzékén, s közlik vele, hol kell szavaznia az országos választásokon.
- Összesen 83 személyre vonatkozó vagyonelkobzási ügyek.
- Egy 1994-ben készült, 207 áldozat nevét tartalmazó névsor, rajta a megjegyzés, hogy rajtuk kívül mások is odavesztek.
- Följegyzés: A Kátyi-erdőben temerini napszámosok csontokat ástak ki a kőolaj-finomító építésekor.
- Koroknay Károly temerini lakos leírja a Maradékról Újvidékre került édesapja eltűnésének körülményeit.
- Különböző eredetű, néhánytól több tucatig terjedő áldozat névsorát tartalmazó feljegyzések.
- Laszák László szabadkai lakos leírása az újvidéki eseményekről.

- Számtalan dokumentum az 1990 óta szervezett megemlékezésről.
- Barta Géza fényképész elbocsátó levele a karlócai gyűjtőtáborból.
- Takács Béla elbocsátó levele a táborból.
- Kotrba Borbála nevére szóló belépő a Szombathelyi Ferenc és társai ellen folyó bűnper főtárgyalására.
- A 2001. esztendő halottak napján, a temetőben a földbe helyezett emléktorony-alapító oklevél másolata. Aláírták: Papp Ferenc, Sztrikovits János r.k. főesperes, Matuska Márton újságíró, Szőke Árpád építész, Kiss Julianna szobrászművész, özvegy Szkopál Erzsébet, Kalapis Zoltán publicista, Botos Elemér ref. esperes, Móricz Zoltán, Erdélyi László építész, Dr. Németh Géza jogász, Dr. Horváth Militicsi Károly orvos, Orovecz Júlia tanárnő.

A sok-sok dokumentumból kikerekedik a kép, mi is történt akkoriban Újvidéken:

1. Már az első napoktól kezdve megkezdődtek a fegyveresek által végzett és serkentett tömegszárlások.
2. Nem a bűnösöket szedték össze, hanem a magyarokat, utcáról utcára és házról házra járva.
3. Gyűjtőhelyük: a Dohánygyár, a Folyamórség, de más kaszárnyák is, a Telepen a Krakszner vendéglő nagyterme, az OZNA különböző épületei és más helyek is.
4. A gyilkosságok a gyűjtőhelyeken, a Horgászszigeten, a Kátyierdőben zajlottak le. Sok helyen erős gépkocsibúgatóval igyekeztek elnyomni a sortűzek fegyverropogását.
5. Az összefogdosottakat általában ki is rabolták, maradék vagyonukat kivétel nélkül elkobozták.
6. A követelőző hozzátartozónak, egészen kivételes esetekben kiadtak bizonylatot az általuk keresett személy kivégzéséről.
7. A tömegsírokat később mind eltüntették
8. A város a kilencvenes évek második felétől néhányszor jelét adta: valamit kezdeni kell a megemlékezésekkel, általában azonban csupán elnézte a szervezett kegyeletadási rendezvényt, de a hatóság még ezután is gyakran zaklatta a szervezőket. A hatalom képviselői semmilyen szinten, méltóképpen soha sem róttá le kegyeletét áldozataink iránt. A város és a tartomány többször is elküldte képviselőjét a gyászszertar-

tásra. Belgrád sosem, a szerb egyház még azt is tiltja, hogy a negyvenkettes razzianak megemlékezésén magyar szervezet hivatalosan jelen legyen, a mi megemlékezéseinket egyedül ők és Belgrád ignorálja teljes mértékben.